

УДК 78.072.2Степан.:78.071.1Лисенк.]:930.2(477)

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2024.02.087>

КИСЛЮК АНДРІЙ

аспірант відділу музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-7339>

KYSLIUK ANDRII

a postgraduate student at the Musicology and Ethnomusicology Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8728-7339>

Бібліографічний опис:

Кислюк, А. (2024) Лисенкіана в дослідженнях Михайла Степаненка в її зв'язках із музикознавчою традицією та сучасними дослідженнями творчості митця. *Народна творчість та етнологія*, 2 (402), 87–94.

Kysliuk, A. (2024) Lysenkiana in the Studies of Mykhailo Stepanenko in Its Connections with Musicological Tradition and Modern Investigations of the Artist's Heritage. *Folk Art and Ethnology*, 2 (402), 87–94.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЛИСЕНКІАНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ МИХАЙЛА СТЕПАНЕНКА В ЇЇ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ МУЗИКОЗНАВЧОЮ ТРАДИЦІЄЮ ТА СУЧАСНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ ТВОРЧОСТІ МИТЦЯ

Анотація / Abstract

У статті представлено аналіз праць Михайла Борисовича Степаненка, присвячених багатогранній постаті Миколи Віталійовича Лисенка. Зроблено спробу об'єктивно проаналізувати обране питання та осмислити лисенкіану в працях М. Б. Степаненка в тісному зв'язку з українською музикознавчою традицією та сучасними дослідженнями.

Музично-історичні розвідки М. Б. Степаненка відзначені точністю й відсутністю штучних обмежень у репрезентації архівно-біографічних та аналітичних музикознавчих даних, що є характерним для сучасної лисенкіани. У розглянутих текстах підкреслено найважливіші моменти в різносторонній творчій діяльності М. В. Лисенка як композитора, піаніста, диригента, педагога та фольклориста, які водночас є важливими й для історії української музики загалом. Зокрема, аналіз неопублікованої раніше епістолярної спадщини проливає світло на дружні взаємини митця з родиною відомого історика й громадського діяча Володимира Боніфатійовича Антоновича, що є цінним для української музичної біографістики. Завдяки увазі до деталей автор відтворює живу історію, культурний простір Києва початку ХХ століття.

Аналізовані дослідження Михайла Степаненка вводять до наукового обігу нові архівні матеріали й розширюють емпіричну базу українського музикознавства, відтак перебувають у рідкощі відповідних, властивих сучасному музикознавству тенденцій, що у своїй сукупності сприяють зміцненню наукових основ цієї сфери знання, а отже, входженню українського музикознавства у світовий контекст як його суб'єкта.

Ключові слова: Михайло Степаненко, українська музикознавча традиція, лисенкіана, епістолярна спадщина.

The analysis of the works of Mykhailo Borysovych Stepanenko devoted to the multifaceted figure of Mykola Vitaliiiovych Lysenko, is submitted in the article. An attempt to analyze objectively the chosen issues is made as well as to comprehend lysenkiana in the works of M. B. Stepanenko in close connection with the Ukrainian musicological tradition and modern research.

M. B. Stepanenko's music-historical studies are marked by the accuracy of archival-biographical and analytical musicological data, the absence of artificial restrictions. This phenomenon is typical for modern lysenkiana. The most important moments of M. V. Lysenko's multifaceted creative activity as a composer, pianist, conductor, teacher and folklorist are emphasized in the considered texts. At the same time, these data are important for the history of Ukrainian music in general. In particular, the analysis of previously unpublished epistolary heritage sheds light on the artist's friendly relations with the family of the famous historian and public figure Volodymyr Bonifatiiiovych Antonovych. This information is valuable for Ukrainian musical biography. The author demonstrates the living history and cultural space of Kyiv at the early 20th century owing to the attention to details.

The analyzed studies of Mykhailo Stepanenko introduce new archival materials into scientific circulation and expand the empirical base of Ukrainian musicology. Therefore, they are in the midst of relevant trends, typical for modern musicology, those contribute to the strengthening of the scientific foundations of this field of knowledge as a whole, and therefore, the entry of Ukrainian musicology into the world context as its subject.

Keywords: Mykhailo Stepanenko, Ukrainian musicological tradition, lysenkiana, epistolary heritage.

Багатогранну постать українського композитора, піаніста, диригента, педагога, фольклориста, засновника української класичної музики Миколи Віталійовича Лисенка в українському музикознавстві представлено низкою монографічних досліджень, ювілейних збірників наукових праць, нотних видань, епістолярною спадщиною. Найпершими були рецензії на концерти Лисенка-піаніста в українській та закордонній періодиці XIX ст.; фундатор українського історичного музикознавства М. О. Грінченко першим написав ґрунтовну розвідку, присвячену М. Лисенку; про різні сторони багатогранної творчості М. Лисенка писали П. Козицький, К. Квітка, Д. Ревуцький, В. Косенко, О. Лисенко та інші. Першою ґрунтовною монографією, спеціально присвяченою М. Лисенку, стала книга Л. Архімович і М. Гордійчука «Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість», яка мала три видання (1952, 1963 (друге, виправлене й доповнене) та 1992 (третє, доповнене й перероблене, до 150-річного ювілею від дня народження композитора). У Передмові до третього видання автори вказували, що «вважали за потрібне надати своїй праці характеру розгорненої біографії, написаної в науково-популярному плані і розрахованої на широкі кола читачів» [1, с. 7], та водночас зауважували, що в перших виданнях про низку творів композитора, написаних на тексти

М. Вороного, О. Олеся, В. Самійленка, а також про деякі хори й опери писати було заборонено. Тож і поданий наприкінці книги список творів композитора в третьому виданні доповнено, і в Післямові одним реченням згадано про «тісні контакти з так званою старою громадою», бо до того не було жодних згадок про зв'язки М. Лисенка з Київською Старою Громадою [1, с. 225]. Постать М. Лисенка в центрі у вагомій монографії музично-теоретичного характеру «Феномен української національної музичної мови» О. Козаренка (2001). Варто згадати книгу-фотоальбом «Світ Миколи Лисенка», авторства Т. Булат та Т. Філенка [4]. Книга видана 2009 року, однак, за словами Т. Філенка, була підготована до друку майже за двадцять років до того, але спочатку політичні, а згодом економічні перешкоди відтермінували її вихід українською мовою, якого так і не дочекалася за життя Т. Булат. Ця праця ґрунтується на біографічному підході, аналізі архівних матеріалів, спогадів, епістолярію, фотоматеріалів, що уможливило показати важливі для історичної науки деталі діяльності М. Лисенка в художньо-культурологічному контексті суперечливого XIX ст.

Скрупульозний джерелознавчий підхід властивий і дослідницькій діяльності Михайла Борисовича Степаненка – відомого піаніста, музичного діяча й історика

музики долисенківського періоду, відомого архівіста. Працюючи на посаді голови Спілки композиторів, він очолював журі фортепіанної номінації Міжнародного конкурсу імені Миколи Лисенка (1997). М. Степаненка названо й серед імен людей, яким Т. Філенко висловив у передмові подяку за підтримку виходу в світ книги-фотоальбому. Вшановуючи постать М. Лисенка та його роль в українській музичній культурі, М. Степаненко додав до розлогої лисенкіани у вітчизняному музикознавстві дві свої розвідки, аналізу яких і присвячено цю публікацію. Статтю «Сонце української музики», назва якої є цитатою про М. Лисенка авторства театрального режисера Костянтина Станіславського, уперше опубліковано в науково-популярному журналі «Музика», де вона відкривала № 2 за 2007 рік, до 165-річного ювілею композитора [12]. У цій публікації М. Степаненко не стільки відкриває нові обрії в лисенкознавчих дослідженнях, скільки артикулює найважливіші із сучасного погляду, водночас сформовані вже в класичних лисенкознавчих розробках корифеїв українського музикознавства моменти у творчій постаті композитора, важливі водночас і для історії української музики.

Постать М. Лисенка – музичного символу України – характеризує багатогранність і унікальність, «поєднання в одній особі видатного музиканта, непересічного культурного і громадського діяча, незалежної, інтелігентної і чесної людини» [13, с. 136]. Він зробив визначний внесок у всі сфери музичної культури, у їхнє становлення саме як українських, і саме це підкреслює М. Степаненко: «Його вплив на розвиток українського музичного мистецтва (композиторська творчість, виконавство, музична освіта, історико-теоретичні дослідження) – величезний», «нашим духовним гімном є його хор «Боже великий єдиний, нам Україну храни» [13, с. 136]. Окремо варто підкреслити, що ця стаття відзначена винятковою, властивою всім працям дослідника точністю архівно-біографічних та аналітичних музикознавчих

даних. Невелика за обсягом, вона, однак, уміщує справді енциклопедичний матеріал про М. Лисенка: «Після закінчення з золотою медаллю харківської гімназії, він у 1860 році вступає до Київського університету на фізико-математичний факультет, а захистивши дисертацію, одержує звання кандидата природничих наук» [13, с. 137]. Проте, вибираючи подальший життєвий шлях: стати успішним чиновником чи професійним музикантом, М. Лисенко обрав музику, хоча й не мав на той час фундаментальної музичної освіти. Здобути її він вирішує «в одній з кращих в Європі Лейпцизькій консерваторії», де й навчається два роки. Крім гри на фортепіано, він вивчає музично-теоретичні дисципліни й основи композиції, відвідує хоровий клас, клас органа і камерного ансамблю [13, с. 137]. Описуючи успіхи Лисенка-піаніста, М. Степаненко покликається на тогочасні рецензії на концерти, опубліковані в газетах «Leipziger Tageblatt» від 10 квітня 1869 року (про виступ М. Лисенка в залі Гевандхауз на головному консерваторському іспиті 8 квітня 1869 року); в австрійській «Politique» та чеській «Narodni listy» № 268 за 1867 рік (про участь М. Лисенка у слов'янському концерті в Празькій філармонії 26 грудня 1867 року, де він виконав свою Концертну фантазію на теми українських народних пісень) [13, с. 138]. М. Степаненко пише не лише про виконавську майстерність піаніста, але й про обробку М. Лисенком українських народних пісень і його композиторську діяльність.

М. Степаненко складає шану музичному доробку М. Лисенка до «Кобзаря» Т. Шевченка, до якого композитор написав понад вісімдесят творів (пісні, романси, вокальні ансамблі, кантати, хорові поеми). Створення шевченкіани М. Лисенка мало безпосередній зв'язок з тим фактом, що вшанування пам'яті й популяризація творчості Т. Шевченка були одним з важливих напрямів роботи Старої Громади, до якої належав і Микола Віталійович. Звернення композитора до творчості Шевченка, осмислення його поезій стало важливим чинником для

формування в Лисенка специфіки національної музичної мови. Першим про оригінальність та цінність цієї частини творчості композитора написав Станіслав Людкевич: «Незаперечною правдою є те, що дуже значне число номерів Лисенкової “Музики до «Кобзаря»» до сьогоднішнього дня є, так би мовити, «без конкуренції, незважаючи на швидкий зріст української музики за останні роки, та що ніхто з українських композиторів поза Лисенком до тих самих поезій не дав досі кращої музики або й не пробував скласти» [8, с. 248]. Така думка музикознавця має тим більше значення, що сучасні дослідники визнають, що «С. Людкевич започаткував шевченкознавство як один із головних проблемно-тематичних розділів національного музикознавства, він був безпосередньо причетний до осмислення тогочасних українських музично-культурних процесів, зокрема формування національної музичної мови й національного музичного стилю» [9, с. 56]. Аналізуючи шевченкознавчі праці С. Людкевича, О. Немкович слушно звертає увагу, що «з шевченкіаною у творчості М. Лисенка значною мірою пов'язаний процес кристалізації національної музичної мови й національного музичного стилю» [9, с. 52].

У статті «Сонце української музики» М. Степаненко аналізує період, що охоплює 1870-1890-і роки, – найбільш плідний період утворчості композитора, коли було написано більшість його оперних творів. М. Лисенко як оперний композитор зробив винятковий внесок в утвердження опери як жанру української музики. Ця частина його композиторського доробку має непересічне значення для становлення в українській музиці одного з провідних жанрів європейського музичного мистецтва, а отже, входження української композиторської школи до європейського музичного контексту: шістнадцять опер (серед них, на жаль, п'ять незакінчених та дві втрачені), дві оперети, музика до семи театральних вистав (одна втрачена). Вершина його оперної спадщини – опера

«Тарас Бульба», над якою автор працював понад десять років, але так і не побачив її на сцені за життя. Відома й трагічна доля першої постановки опери Лесем Курбасом на київській сцені 1918 року, коли напередодні прем'єри Київ захопили денікінці й театр згорів під час воєнних дій разом з виставленими на сцені декораціями, костюмами й нотним матеріалом, що навіює сумні паралелі з нинішніми воєнними реаліями... Отже, при всій важливості розкритих у статті деталей творчої біографії митця, найціннішим є створення цілісної постаті Майстра в контексті української музичної культури другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Адже саме М. Лисенко, за влучним висловом Ф. Колесси, «забезпечив і нам почесне місце в сім'ї культурних європейських народів, захоплюючи своїх і чужих оригінальністю і красою української національної музики» [6].

Високо оцінює М. Степаненко діяльність М. Лисенка як громадського діяча: «Творча і громадська діяльність М. Лисенка набуває загальноукраїнського значення, стає музичним прапором політичної боротьби нашого народу за незалежність» [13, с. 139]. Не міг оминати увагою М. Степаненко й неоціненного вкладу М. Лисенка у створення та розвиток української вищої музичної освіти: «Понад 30 років М. Лисенко віддав справі музичної освіти. Він викладав у Київському інституті шляхетних дівчат, працював у музичній школі С. Блауменфельда, займався приватною педагогічною практикою. Підсумком його діяльності на ниві музичної освіти стала заснована ним у 1904 році в Києві Музично-драматична школа (з 1918 р. – Вищий музично-драматичний інститут імені М. Лисенка), головним завданням якої була підготовка висококваліфікованих музикантів й акторів» [13, с. 140]. Ідею М. Лисенка про національне підґрунтя музичного виховання, формування академічної музичної освіти на національних засадах [5, с. 680], як і створення такого українського музичного навчального закладу важко переоцінити, якщо пригадати, що в той час на українських теренах фахова музична освіта

існувала лише під егідою Імператорського російського музичного товариства (ІРМТ). Водночас рівень викладання й програми його Музично-драматичної школи дорівнювали консерваторським. Отже, «своєю педагогічною діяльністю Лисенко заклав фундамент вищої спеціальної музичної освіти на Україні. З його Школи вийшло багато визначних діячів українського музичного мистецтва» [1, с. 231]. Створений М. Лисенком навчальний заклад закінчили Кирило Стеценко, Левко Ревуцький, Олександр Кошиць та багато інших видатних композиторів.

Праця М. Лисенка як композитора й дослідника народної музики заклала основи етномузикології на Наддніпрянщині. Він усвідомлював необхідність вивчення народної пісні як основи професійної творчості й музично-естетичного виховання [5, с. 680]. Архів дослідника налічує понад дві тисячі записів українських та інших народних пісень – це безпрецедентний за обсягом матеріал! Понад 700 з них опрацьовано для голосу в супроводі фортепіано та для хору різного складу. Особливо цінними є збірники обрядових пісень, які, на жаль, зникають потроху з повсякденного життя українців. Завдяки збирацькій фольклористичній праці М. Лисенка десятки унікальних зразків української народної пісенної творчості збережено для нащадків. Ось як влучно зауважив Ф. Колесса: «Ніхто з попередніх збирачів українського музично-етнографічного матеріалу не був так солідно підготовлений до цього діла, як Лисенко <...> Тим то його записи цього вдумливого знавця української народної музики мають велику вартість для науки» [6, с. 496]. Тож внесок М. Лисенка у процес формування етномузикології як науки в останніх десятиліттях ХІХ ст. є справді винятковим, а його обробки народних пісень залишаються еталонними з погляду утвердження національного стилю в українській музиці на межі ХІХ–ХХ ст. У статті «Сонце української музики» М. Степаненко теж наголошує на тому, що праці М. Лисенка «стали

першими дійсно науковими дослідженнями українського музичного фольклору», а творчість його «була і залишається об'єднуючим фактором для української нації», яку треба вивчати й популяризувати [13, с. 140]. Таким чином, зазначена публікація є однією з тих, що з'єднують у єдиний логічний історичний ланцюг найбільш цінне, актуальне й сьогодні в музикознавчій традиції минулих десятиліть і сучасні наукові лисенкознавчі напрацювання. Для шанувальників музичного мистецтва важливим є стисле, цілісне, доступне для останніх і водночас об'єктивне, вільне від ідеологічних обмежень, відповідне до сучасних уявлень про М. Лисенка подання важливої інформації про діяльність видатного митця.

Ще одна розвідка М. Степаненка «Невідомий лист Миколи Лисенка» базується на аналізі архівного документа з неопублікованої раніше епістолярної спадщини композитора. Уперше статтю було опубліковано до 170-річного ювілею М. Лисенка у збірнику наукових праць «Мистецтвознавство України» (2009, № 10) [14]. Загалом М. Степаненко високо оцінює видання епістолярної спадщини композитора видавництвом «Музична Україна» 2004 року, куди ввійшло понад 550 листів. Але, звісно, це не вся епістолярна спадщина М. Лисенка, тож знаному архівісту вдалося знайти чотири невідомі листи М. Лисенка до Варвари Іванівни Ясевич, написані в період між 1900–1904 роками, які «зберігаються в Рукописному відділі Пушкінського Дому в Санкт-Петербурзі» [15, с. 141]. У статті оприлюднено текст одного з цих листів від 7 листопада 1900 року. Лист «є яскравим свідченням щирих і дружніх взаємин М. Лисенка з родиною видатного українського історика і громадського діяча Володимира Боніфатійовича Антоновича (1834–1908), турботи композитора про долю його сина Дмитра» [15, с. 141]. Дмитро Антонович, як зауважує М. Степаненко, був автором цікавих розвідок про творчість Миколи Лисенка та Дмитра Бортнянського. Викладені в листі дані дозво-

лили М. Степаненку уточнити й виправити помилкову інформацію про Д. Антоновича в Енциклопедії сучасної України (Київ, 2001, т. 1, с. 581), де матір'ю Д. Антоновича вказано другу дружину Володимира Боніфатійовича Антоновича Катерину Антонович-Мельник. Натомість в оприлюдненому листі М. Лисенка «ясно сказано “Вл. Бон. і Варв. Ів. надзвичайно Вам дякують за сина”. А Варв. Ів. – це перша дружина Володимира Боніфатійовича Варвара Іванівна Антонович (1841–1901). Отже Дмитро – це син Варвари Іванівни, а не Катерини Миколаївни» [15, с. 142]. На підтвердження своєї думки М. Степаненко згадує цитату зі ще одного листа М. Лисенка до Бориса Познанського від 1 жовтня 1901 року: «Варвара Іванівна наразі в Харкові, піклується за сина Муху перед Урядом університетським, щоб прийняли його, бо на всі просьби відмовляють» [7, с. 340]. Муха – це домашнє ім'я Дмитра, пізніше він використовував його як псевдонім. Цю інформацію варто взяти до уваги й авторам статті про Дмитра Володимировича Антоновича у Вікіпедії, де також помилково вказано його матір'ю Катерину Миколаївну, з якою В. Антонович одружився 1902 року вже після смерті першої дружини Варвари Іванівни 1901 року. Дивно, що автор цієї статті не взяв до уваги рік народження Дмитра Антоновича – 1877. Тож незначні на перший погляд деталі є винятково важливими для М. Степаненка як історика культури, адже без них немає живої історії.

Розглянутий факт із листа «перекидає місток» до «картини» зв'язків М. Лисенка з видатними діячами української культури, які своєю творчою працею визначили процес національного культурного відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. Адже дружина В. Антоновича Варвара Іванівна була двоюрідною сестрою Павла Платоновича Чубинського, з яким вони разом були одними з перших членів Київської Старої Громади (від 1862 р.). А це – ще один штрих до творчої біографії М. Лисенка, який співпрацював з П. Чубинським у справі збирання зразків народної творчос-

ті. Віднайдений М. Степаненком лист є ще однією деталлю творчих зв'язків і тривалої дружби М. Лисенка з членами Київської Старої Громади, визнаним лідером якої був В. Антонович. Громадівський рух ХІХ ст. був спрямований на національне культурне й інтелектуальне відродження українців, яке пізніше набуло й політично-ідеологічних рис. Як зазначають дослідники, в умовах відсутності офіційної документації, основним програмним документом Київської Української Громади прийнято вважати «Сповідь» В. Антоновича, уперше опубліковану в петербурзькому часописі «Основа» 1862 року, що містить засадничі орієнтири реалізації українофільського руху. Ось яку оцінку громадівству як течії дає член Громади Є. Чикаленко: «<...> між членами громад не було злодіїв, хабарників, чорносотенців і ніколи не було жодного предателя чи провокатора, як це часто траплялося по інших таємних організаціях, а тому ні разу не було й жодної справи у жандармської поліції з якою-небудь з громад» [11, с. 229–231]. Це було важливим критерієм, бо приймали до Громади лише за умови рекомендацій та підтримки всіх без винятку членів Громади. Відомо, що в цей час громадівці, а це були видатні вчені й митці, практикували щосуботні сходини для обговорення справ, і відбувалося це найчастіше в помешканні М. Лисенка. Співи, музика, театральні вистави, концерти, літературні вечори, що їх влаштовували громадівці, зближували їх самих і формували мистецьке середовище Києва. Зокрема, члени Громади доклали зусиль для постановки 1874 року опери М. Лисенка «Різдвяна ніч» у Київському міському театрі. А постановка на оперній сцені українського твору була на той час непересічною подією в українському музичному житті.

М. Степаненко розшифровує в тексті аналізованого листа криптонім «Ал. Ів.» і вважає, що йдеться про Олександра Івановича Бородая, до сестри якого – Варвари Іванівни Ясевич – і писав цього листа М. Лисенко: «Ал. Ів. нема, та вряд, що скоро повернув-

ся, бо Чикаленко одписав йому, щоб краще сіяв та діло робив, приїздив би в той час коби саме діло примусить його сюди йїхати» [15, с. 143]. Це теж важлива знахідка для джерелознавства й для української музичної біографістики загалом. Дослідник переконаний, що «фантастична біографія» О. Бородая, відомого мецената української культури, близького знайомого М. Лисенка, Є. Чикаленка, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького, одного з організаторів Санкт-Петербурзької української громади «потребує більш детального дослідження». О. Бородай народився на Полтавщині, закінчив політехніку в Мюнхені, 20 років працював інженером-електротехніком у США, але присвятив себе справі вивчення кобзарства й викладав у Музично-драматичній школі Лисенка, та, на жаль, 1919 року був заарештований і розстріляний більшовиками. Саме його І. Нечуй-Левицький називав «гайдамакою американським», а В. Винниченко зробив героєм оповідання «Поміrkований та щирий». М. Степаненко підсумовує, що «лист надзвичайно цікавий, дещо для наших сучасників загадковий і потребує подальшого вивчення. Адже в біографії такого велетня української культури як Микола Лисенко

залишається ще багато «білих плям»» [15, с. 142].

Загалом, для сучасного етапу лисенкознавчих досліджень характерні введення в науковий обіг нових архівних матеріалів, поглиблення уваги до «смыслоутворювальної іпостасі культурних процесів» і трактування творчості митця без ідеологічних штампів, властивих радянській добі [10, с. 433]. Зазначені публікації М. Степаненка є цінними для музичного джерелознавства (як не відомі раніше джерела історії української музичної культури, що вперше вводяться до наукового обігу), перспективними для дослідників з питань біографістики й текстології (як джерела, що потребують подальшого дослідження з погляду інформації в них про розкриття М. Лисенка в контексті музичної культури, загалом українського національного руху в другій половині ХІХ ст.), творчих біографій діячів, згаданих у цих листах. Вони перебувають у річищі відповідних, властивих сучасному музикознавству тенденцій, що у своїй сукупності сприяють зміцненню наукових основ цієї сфери знання, а отже, входженню українського музикознавства у світовий контекст як його суб'єкта.

Джерела та література

1. Архімович Л., Гордійчук М. М. Лисенко: Життя і творчість. Третє вид., доп. й переробл. Київ : Музична Україна, 1992. 256 с.
2. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко: життя і творчість. Друге випр. і доп. вид. Київ : Мистецтво, 1963. 354 с.
3. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко: Життя і творчість. Київ : Мистецтво, 1952. 245 с.
4. Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України ХІХ – початку ХХ століття. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США; Київ : Майстерня книги, 2009. 408 с.
5. Історія української музики: в 6 т. Т. 2. Друга половина ХІХ ст. / Гордійчук М. М., Булат Т. П., Грица С. Й. та ін. Київ : Наукова думка, 1989. 464 с.
6. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці / упоряд. С. Грица. Київ : Наукова думка, 1970. 415 с.
7. Лисенко М. В. Листи. Київ : Мистецтво, 1964. 536 с.
8. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії / ред., комент., переклад З. Штундер. Київ : Музична Україна, 1973. 319 с.
9. Немкович О. М. Перші шевченкознавчі розвідки Станіслава Людкевича в контексті української культури кінця ХІХ – початку ХХІ століть. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*, 2014. № 1. С. 51–60. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2014_1_8.
10. Немкович О. М. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін : монографія. Київ, 2006. 534 с.

11. Спогади Євгена Чикаленка. Київська стара громада. Чикаленко Є. Х. *Зібрання творів : у 7 т.* Київ, 2003. Т. 1. Спогади.
12. Степаненко М. «Сонце української музики». Про композитора М. В. Лисенка. *Музика*. 2007. № 2. С. 2–4.
13. Степаненко М. «Сонце української музики». *Статті. Дослідження. Спогади*. Вид. 2-ге, доп. Київ : Гроно, 2018. С. 136–140.
14. Степаненко М. Невідомий лист Миколи Лисенка. *Мистецтвознавство України : зб. наук. праць*. 2009. № 10. С. 331–332.
15. Степаненко М. Невідомий лист Миколи Лисенка. *Статті. Дослідження. Спогади*. Вид. 2-ге, доп. Київ : Гроно, 2018. С. 141–143.

References

1. ARKHIMOVYCH, Lidia, HORDIICHUK, Mykola. *M. Lysenko: Life and Works*. The third edition, supplemented and revised. Kyiv: Musical Ukraine, 1992, 256 pp. [in Ukrainian].
2. ARKHIMOVYCH, Lidia, HORDIICHUK, Mykola. *Mykola Vitaliiovich Lysenko: Life and Works*. The second edition, corrected and supplemented. Kyiv: Art, 1963, 354 pp. [in Ukrainian].
3. ARKHIMOVYCH, Lidia, HORDIICHUK, Mykola. *Mykola Vitaliiovich Lysenko: Life and Works*. Kyiv: Art, 1952, 245 pp. [in Ukrainian].
4. BULAT, Tamara, Taras FILENKO. *The World of Mykola Lysenko. National Identity, Music and Policy of Ukraine in the 19th – Early 20th Centuries*. New-York: Ukrainian Free Academy of Sciences in the USA; Kyiv: Book Workshop, 2009, 408 pp. [in Ukrainian].
5. HORDIICHUK, Mykola, editorial board's chairperson. Tamara BULAT, Mykola HORDIICHUK, Sofia HRYTSA, et al. *History of Ukrainian Music: In Six Volumes. Vol. 2. The Second Half of the 19th Century*. Kyiv: Scientific Thought, 1989, 464 pp. [in Ukrainian].
6. HRYTSA, Sofia, compiler. *Kolessa F. M. Musicological Works*. Kyiv: Scientific Thought, 1970, 415 pp. [in Ukrainian].
7. LYSENKO, Ostap, compiler. *M. V. Lysenko. Letters*. Kyiv: Art, 1964, 536 pp. [in Ukrainian].
8. LIUDKEVYCH, Stanislav. *Research, Articles, Reviews*. Edited, commented, translated by Zenoviia Shtunder. Kyiv: Musical Ukraine, 1973, 319 pp. [in Ukrainian].
9. NEMKOVYCH, Olena. Stanislav Liudkevych's First Shevchenko Studies in the Context of Ukrainian Culture of the Late 19th – Early 21st Centuries. *Journal of P. Tchaikovsky National Musical Academy of Ukraine*, 2014, no. 1, pp. 51–60 [online] [viewed 21 April 2024]. Available from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2014_1_8 [in Ukrainian].
10. NEMKOVYCH, Olena. *Ukrainian Musicology of the 20th Century as a System of Scientific Disciplines: A Monograph*. Kyiv, 2006, 534 pp. [in Ukrainian].
11. CHYKALENKO, Yevhen. *Memoirs. Kyiv Old Community*. In: *Chykalenko Ye. Kh. Collected Works: In Seven Volumes. Vol. 1: Memoirs. Excerpts from My Memories for 1917*. Kyiv: Council PLC, 2003, 432 pp. [in Ukrainian].
12. STEPANENKO, Mykhailo. "The Sun of Ukrainian Music". About the Composer M. V. Lysenko. *Music*, 2007, no. 2, pp. 2–4 [in Ukrainian].
13. STEPANENKO, Mykhailo. "The Sun of Ukrainian Music". In: Mykhailo STEPANENKO. *Articles. Research. Memoirs*. 2nd edition, supplement. Kyiv: Cluster, 2018, pp. 136–140 [in Ukrainian].
14. STEPANENKO, Mykhailo. Mykola Lysenko's Unknown Letter. *Art Studies of Ukraine: Collected Scientific Works*, 2009, no. 10, pp. 331–332 [in Ukrainian].
15. STEPANENKO, Mykhailo. Mykola Lysenko's Unknown Letter. In: Mykhailo STEPANENKO. *Articles. Research. Memoirs*. 2nd edition, supplement. Kyiv: Cluster, 2018, pp. 141–143 [in Ukrainian].

Надійшло / Received 08.05.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 11.06.2024